

10. Primernvu ustav selskokhoziavstvennov arteli. prinvatvu Vtorvm vsesovuznym svezdom kolkhoznikov-udarnikov i utverzhdenstvu Sovetom narodnykh komissarov SSSR i Tsentralnym komitetom VKP(b) 17 fevralia 1935 g. M.: Selkhozgiz, 1935. 48 s.
11. Proektv postanov TSK KP(b)U. dopovidni lvstv partiinykh orhaniv. Narkomatu osvity URSSR pro robotu silskvykh shkyl (4 liutoho – 28 hrudnia 1935 r.). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskvykh obiednan Ukrainy. F. 1. Tsentralnyi komitet Komunistychnoi partii Ukrainy (1917–1991 rr.). Op. 16. Spr. 6223. 152 ark.
12. Sotsialisticheskoe stroitelstvo SSSR: Statisticheskii yezhegodnik. M.: Izd-vo TSUNKHU Gosplana SSSR, 1935. 690 s.
13. Spetspovidomlennia ta dokladni zapysky pro kontrrevoliutsiini proiavy sered molodi (1939 r.). Haluzevvi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. F. 16. Sekretariat HPU-KDB URSSR. Op. 28. Spr. 16. 144 ark.
14. Tkachenko B. I. Teror holodom / Holodomor na Sumshchyni 1932–1933 / B.I. Tkachenko. Sumy: Red.-vyd. viddil obl. upravlinnia po presi, 1993. S. 7-16.

Билан С. А.

Духовная жизнь украинского крестьянства в условиях социально-экономических экспериментов и репрессий предвоенной эпохи.

В статье раскрыты характерные особенности идейной борьбы в сфере культуры и деятельности сельских учреждений Украины в течение 30-х гг. XX века, когда государство официально перевело всю тяжесть социально-бытовых проблем на колхозы, закрепив в общественной практике приоритеты за материальной и производственной сферой и отодвинув на второй план нематериальную сферу – образование, здравоохранение, искусство и культуру.

Ключевые слова: тоталитарное государство, сельское население, социальные эксперименты, духовная жизнь.

Bilan S. A.

The spiritual life of the Ukrainian peasantry in the conditions of socio-economic experiments and repression of the pre-war era.

The article reveals the characteristic features of the ideological struggle in the sphere of culture and the activities of rural institutions of Ukraine during the 30-s years of the twentieth century, when the state officially transferred the entire burden of social problems to the collective farms, securing priorities in the social practice for the material and production spheres and pushing aside the immaterial sphere – education, public health, art and culture.

Keywords: totalitarian state, rural population, social experiments, spiritual life.

УДК 94:323.12(477)«1937/1938»

М.П. Жолоб

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ЕТНОСПІЛЬНОТ УКРАЇНИ В 1937 – 1938 РР.

Досліджуються репресивні заходи радянської влади відносно національних меншин України під час Великого терору 1937 – 1938 рр. Розкриваються особливості притягнення до кримінальної відповідальності осіб польської, єврейської та німецької національності. Названо види покарань, яких зазнали репресовані за відсутність лояльності до більшовицького режиму.

Ключові слова: національна меншина, репресії, Україна, сталінізм, Великий терор.

З легкої руки Й. Сталіна та його оточення в 1930-х рр. постало кілька категорій гаданих ворогів більшовицької влади. Чимало підозрілих у недостатній відданості «радянській батьківщині» постраждали лише внаслідок того, що були носіями певних національних ознак. Завдаючи ударів по уявним супротивникам, Й. Сталін застосовував виниклі після революції потужні важелі впливу та контролю. Величезну кількість невинних людей було розстріляно або ув'язнено. Вже давно час розглядати події Великого терору 1937 – 1938 рр. в Україні поряд з Голодомором як акт геноциду, причому не лише проти її титульної нації, а й етноспільнот, які здавна мешкали на українській землі.

Наступ на окремі національності в Україні відбувався хвилями, деякі пройшли із щонайбільшим розмахом і насильством, а деякі були помірніші. Найпершими

жертвами цих кампаній стали народи, яких можна вважати діаспорою держав за межами Радянського Союзу – німці, поляки, греки [8, с. 72].

22 серпня 1937 року керівництво НКВС ознайомило співробітників державного органу із щойно розробленим циркуляром за № 68 «Про іноземців». У ньому зазначалося: «Переважна більшість іноземців, які живуть в СРСР, є організуючим початком шпionажу і диверсій». Таким чином, іноземці зараховувалися до єдиної ворожої категорії. Однак, основною мішенню були не іноземці, а власні громадяни «іноземних» національностей, що класифікувалися за різними ознаками підозрілості.

Не затримуючи вирішення завдання ліквідації в СРСР «шпionсько-диверсійної бази», НКВС в межах інструкцій і наказів розгорнув кілька національних операцій. Перша із таких національних операцій – «німецька» – розпочалася 20 липня 1937 року із записки Сталіна, яка була прикріплена до протоколу засідання Політбюро ЦК ВКП(б): «Всіх німців із наших військових, напіввійськових і хімічних заводів, на електростанціях і будівництвах, у всіх областях, всіх арештувати. Наказ НКВС № 00439 по «німецькій операції» було підписано 25 липня 1937 р. Через два тижні після початку «німецької операції» за наказом М. Єжова, що № 00485 від 11 серпня 1937 р. розпочалася «польська операція» НКВС [7, с. 140-142].

Упродовж 1930-х рр. в Україні було «виявлено» понад 100 різних «центрів», «блоків», «організацій» діяльність яких не узгоджувалася із офіційною політикою в СРСР та була спрямована проти існуючого ладу.

Однією з таких організацій, яка нібито діяла на території Житомирської області була Німецька фашистська військово-повстанська організація, створена волинськими німцями. Керувалася вона Волинським фашистським центром, який знаходився у Житомирі. Створена ця організація була нібито ще в роки громадянської війни, в період окупації України німецькими військами, й остаточно оформилась у 1923 р. Керівництво «організацією» здійснював німецький генштаб і «єдиний фашистський центр в Україні», що діяв у Києві. Волинський фашистський центр був нібито зв'язаний через пастора Густава Улле з німецьким консулом у Києві, від якого отримав завдання створити штурмові загони на Волині, і нібито 15 штурмових загонів було створено в Андрушівському, Баранівському, Смільчинському, Житомирському, Малинському, Володарсько-Волинському, Червоноармійському, Новоград-Волинському та інших районах області. На період війни «центр» «готував» диверсії на військових об'єктах, залізничних вузлах, на електростанціях та інших важливих ділянках. З цією метою були «створені» таємні склади із зброєю і вибуховими речовинами. Влітку 1937 р. слідчими органами було нібито «виявлено» 137 гвинтівок, 73 револьвери, 41 обріз, 7 бомб і гранат, 4700 штук бойових патронів, 87 кілограмів амоналу, 174 метрів бікфордого шнура. Більшість заарештованих становили малограмотні або й зовсім неграмотні робітники та колгоспники, серед них два селяни-одноосібники, сім вчителів, два – голови колгоспів, три лікарі, один агроном. В числі заарештованих було дві жінки. Окрім німців у приналежності до диверсійної організації були звинувачені і заарештовані 16 поляків і 12 німців [5, с. 56-58].

Напрацьований раніше оперативний матеріал щодо німецьких колоній дозволив одеським чекістам швидкими темпами розгорнути в регіоні союзна каральну операцію із «знешкодження німецької націоналістичної контрреволюції та шпionажу на користь Третього рейху».

Улітку 1937 р. співробітники органів держбезпеки «натрапили на слід» фашистської повстанської організації у селі Зельцах однойменного району Одеської області. Згідно з показами заарештованого Ігната Міллера, в організацію, створену за наказом німецького консула в Одесі, входило до 70 німців-куркулів та колишніх повстанців. Диверсійний осередок на чолі з Я. Фольмером було викрито й у селищі Люстдорф Одеської області.

Лише протягом літа 1937 р. одеським управлінням НКВС було ліквідовано 45 фашистських, диверсійних і повстанських організацій серед німецького населення області, «учасниками» яких стали понад 600 осіб, у тому числі 580 у Спартаківському, Зельцьському та Карл-Лібкнехтівському районах [1, с. 139-140]. Загалом, розпочинаючи з 1933 р. на території цих районів було «ліквідовано» 124 осередки контрреволюційних організацій [3, с. 107]. Згідно з довідкою Одеського обласного комітету КП(б)У за участь у «антирадянських угрупованнях» до кримінальної відповідальності було притягнуто 60-70% дорослого німецького населення цих національних районів області [1, с. 140].

З 1 червня по 17 грудня 1937 р. в с. Грос-Лібенталь Спартаківським районним відділом НКВС було заарештовано 39 осіб. Притягнені до відповідальності селяни звинувачувалися в контрреволюційній діяльності за участь у «підпільній фашистській німецькій організації», яка ніби готувала повстання в тилу Червоної армії на випадок війни між СРСР та Німеччиною. Іншу антирадянську організацію з 15 осіб співробітники НКВС виявили в Карл-Лібкнехтівському районі. Пізніше слідчі розширили коло заарештованих до 100 осіб. Керівники організації М. Лелек, Т. Штатін, Т. Вольф звинувачувалися у проведенні диверсійних актів на промислових підприємствах та зборі шпигунсько-розвідувальних даних на користь Німеччини [9, с. 366-367].

Основний загал репресованих поляків завинив хіба лише тому, що любив свій народ, свою мову, історію, не сприймав радянську владу, її антигуманну політику та мав відвагу заявляти про це. Заарештований С. Савінський, 1893 року народження, слюсар київського заводу «Швеймашина», в розмовах із робітниками критично висловлювався на адресу радянської влади, говорив про її неминучу загибель. Його звинуватили у шпигунській роботі та засудили до розстрілу. Така доля спіткала Ф. Драпея, робітника ліспромгоспу станції Тетерово, який критично висловлювався про політику комуністичної партії, сталінську конституцію, був звинувачений у фашистській пропаганді і 7 грудня 1937 р. розстріляний. У судово-кримінальних справах поляків 1937 – 1938 рр. досить часто фігурують звинувачення у ворожій діяльності в минулі роки, особливо участь у «контрреволюційних організаціях». Майже кожному з 15 арештованих поляків у серпні 1938 р. в селах Велико-Половецького району Житомирської області висувалося звинувачення в участі в «Польській організації військовій» (ПОВ). Зокрема, І. Юрковському нагадали, що в 1930 – 1931 рр. він, як власник бакалійної лавки, був позбавлений виборчих прав, відстоював католицьку релігію, мав середняцьке особисте господарство, а з 1935 р. брав участь у діяльності ПОВ. О. Ф. Петровському інкримінувалась участь у боротьбі з радянською владою на боці Петлюри, заможність і спротив колективізації (був виселений). У висновку на М. Шиманського говорилося, що в 1931 р. він був засуджений на один рік за нездачу законтрактованого бичка, зберігав рушницю і брав участь в осередку ПОВ. 7 осіб з цієї групи були засуджені «трійкою» до вищої міри покарання, решта до різних термінів заслання до виправно-трудових таборів [4, с. 253-254].

Під час Великого терору переслідувань зазнало також єврейське населення України. Представникам національної меншини інкримінувалась участь у націоналістичних сіоністських організаціях; участь у контрреволюційних троцькістських організаціях; шпигунство; недонесення на засуджених членів родини [2, с. 13-14].

Наприклад, у грудні 1937 р. була «виявлена» і ліквідована органами НКВС в м. Дунаєвцях на Поділлі антирадянська сіоністська організація «Геголуц», члени якої проводили активну агітацію серед єврейського населення, висловлювали невдоволення існуючою радянською владою та закликали представників національної меншини виїжджати до Палестини. Заарештовані М. Клігер, Г. Шперкін, Й. Лівшиц та Х. Баренбойм визнали себе членами сіоністської організації «Гехолуц» після застосування до них фізичного впливу. У слідчих не було жодних доказів їх вини, але

це не завадило особливій трійці управління НКВС по Кам'янець-Подільській області прийняти 28 березня 1938 р. постанову про засудження їх до вищої міри покарання – і через тиждень вони були розстріляні. Подібні приклади з репресіями єврейського населення не поодинокі. Так, у Городоцькому районі НКВС в липні 1938 р. було «викрито» антирадянську шпигунську групу з 8 осіб єврейської національності, яку створив Проскурівський окружний сіоністський комітет. Її діяльність нібито була направлена на збирання шпигунських матеріалів на користь Англії та Польщі. Застосовані методи слідства призвели до того, що звинувачені визнали себе винними у шпигунстві, назвали голову міфічного комітету, який їх завербував, а також ще понад 20 співучасників по шпигунській діяльності, проте ніхто з названих не був заарештований і по слідству не проходив. Незважаючи на те, що слідство не мало доказів вини звинувачених, рішення особливої трійки НКВС по Кам'янець-Подільській області було однозначним – розстріл [6, с. 165].

Таким чином, у ході сталінських «національних» операцій на території України упродовж 1937 – 1938 рр. було репресовано представників найбільших національних меншин республіки. Притягнені до відповідальності особи безпідставно звинувачувалися у розвідницькій роботі на користь інших держав, чому слугували напружені міжнародні відносини у Європі.

1. *Бажан О.* З історії «німецької операції» НКВС 1937-1938 рр. на Одещині / О. Бажан // Німецькі переселенці на українських землях: історичні та актуальні проблеми і перспективи / ред. кол.: О. І. Кобзар, І. М. Петренко, В. В. Соропін. Полтава: Полтавський літератор, 2013. С. 139-142.
2. Гіркий полин історії: Масові політичні репресії серед єврейського населення Миколаївської області в 20 – 50-ті роки ХХ ст. Миколаїв: Атол, 2003. 122 с.
3. *Зарічук В. О.* Нариси з історії та культури німців Причорномор'я / Валерій Олександрович Зарічук. Одеса: Астропринт, 2012. 176 с.
4. *Калакура О. Я.* Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. К.: Знання України, 2007. 508 с.
5. *Лутай М. Є.* Німці в Україні: історія і сьогодення / М. Є. Лутай. Житомир, 2010. 540 с.
6. *Місінкевич Л. Л.* Єврейська і польська національні меншини Поділля (20 – 30-і рр. ХХ століття) / Л. Л. Місінкевич. К., 2001. 254 с.
7. «Мы есть. Мы были. Будем мы». «Греческая операция» НКВД в Харькове / В. П. Лебедева, Е. А. Узбек, Н. А. Дзюбленко. Харьков: Тимченко А. Н., 2009. 672 с.
8. *Наймарк Н. М.* Геноциди Сталіна / Норман М. Наймарк. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 135 с.
9. Німці Півдня України: історія і сучасність / М. М. Шитюк, В. П. Шкворець, М. Е. Козирева, І. Є. Ніколаєв, Л. М. Хрищевська, І. В. Оборонько. Миколаїв, 2009. 424 с.

References

1. *Bazhan O.* Z istorii «nimetskoj operatsii» NKVS 1937-1938 rr. na Odeshchyni / O. Bazhan // Nimetski pereselentsi na ukraïnskikh zemliakh: istorichni ta aktualni problemy i perspektivy / red. kol.: O. I. Kobzar, I. M. Petrenko, V. V. Soropyn. Poltava: Poltavskiy literator, 2013. S. 139-142.
2. Hirkyi polyn istorii: Masovi politychni represii sered yevreiskoho naseleння Mykolaivskoi oblasti v 20 – 50-ti roky XX st. Mykolaiv: Atol, 2003. 122 s.
3. *Zarichuk V. O.* Narysy z istorii ta kultury nimtsiv Prychornomor'ia / Valerii Oleksandrovych Zarichuk. Odesa: Astroprynt, 2012. 176 s.
4. *Kalakura O. Ya.* Poliaky v etnopolitychnykh protsesakh na zemliakh Ukrainy u KhKh stolitti. K.: Znannia Ukrainy, 2007. 508 s.
5. *Lutai M. Ye.* Nimtsi v Ukraini: istoriia i sohodennia / M. Ye. Lutai. Zhytomyr, 2010. 540 s.
6. *Misinkevych L. L.* Yevreiska i polska natsionalni menshyny Podillia (20 – 30-i rr. XX stolittia) / L. L. Misinkevych. K., 2001. 254 s.
7. «Мы est. Мы были. Будем мы». «Grcheskaya operatsiya» NKVD v Kharkove / V. P. Lebedeva. E. A. Uzbek. N. A. Dzyublenko. Kharkov: Timchenko A. N.. 2009. 672 s.
8. *Naimark N. M.* Henotsydy Stalina / Norman M. Naimark. K.: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2011. 135 s.
9. Nimtsi Pivdnia Ukrainy: istoriia i suchasnist / M. M. Shytiuk, V. P. Shkvorets, M. E. Kozyreva, I. Ye. Nikolaiev, L. M. Khriashchevska, I. V. Oboronko. Mykolaiv, 2009. 424 s.

Жолоб М. П.

Репрессии против национальных меньшинств Украины в 1937 – 1938 гг.

Исследуются репрессивные меры советской власти относительно национальных меньшинств Украины во время Большого террора 1937 – 1938 гг. Раскрываются особенности привлечения к уголовной ответственности лиц польской, еврейской и немецкой национальности. Названы виды наказаний, которые понесли репрессированные за отсутствие лояльности к большевистскому режиму.

Ключевые слова: национальное меньшинство, репрессии, Украина, сталинизм, Большой террор.

Zholob M. P.

Repression against the national minorities of Ukraine in 1937 – 1938.

The author investigates the repressive measures taken by the Soviet authorities regarding the national minorities of Ukraine during the Great Terror of 1937-1938. The peculiarities of bringing to the criminal responsibility persons of Polish, Jewish and German nationality are disclosed. The types of punishments punished for lack of loyalty to the Bolshevik regime are named.

Key words: national minority, repression, Ukraine, Stalinism, Great Terror.

УДК 371.315

І.А. Коляда

РОЛЬ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА – ПЕДАГОГА У ФОРМУВАННІ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

Розкрито суспільно-політичні чинники та ідейне коло, що впливали на формування особистості майбутнього шістдесятника, поета, прозаїка, актора, кінорежисера. Охарактеризовано педагогічні підходи О. Довженка при роботі з талановитою молоддю. Особливу увагу звернуто на роль О. Довженка як педагога у становленні особистості М. Вінграновського, формуванню його світогляду під час навчання у Москві у виборі життєвих орієнтирів та професійної діяльності.

Ключові слова: творча особистість, шістдесятництво, духовні орієнтири, педагогічний хист, художньо-естетична система.

Сучасний стан українського суспільства, проблеми націокультурного розвитку в умовах державотворення, спонукають до пошуку нової освітньої парадигми, яка б примножуючи здобутки минулого, відповідала новим суспільним викликам. У цьому контексті важливим є осмислення з нових методологічних позицій питань пов'язаних з життям та діяльністю видатних українців, знаних поза межами України. До таких належать О. Довженко та М. Вінграновський, творча спадщина яких є багатогранною. Суспільно важливим з погляду подолання поведінкових моделей, сформованих епохою тоталітаризму, є взаємини знаного метра кінематографії О. Довженка і студента-початківця М. Вінграновського, як приклад формування засад нової моделі суспільної поведінки, яка відповідала засадничим нормам громадянського суспільства з його ідеалами цінності особистості, її духовного світу, поваги до її гідності. Подальше вивчення історії взаємин цих двох митців є науково значимим, бо сприятиме розвитку української просопографії та біографістики.

Наукова новизна нашого дослідження полягає у висвітленні ролі та впливу О. Довженка на формування творчої особистості М. Вінграновського в контексті методологічних підходів сучасної української біографістики й просопографії та довженківствознавства.

Деякі аспекти окресленої нами проблеми відображено у дослідженнях А. Афоніна [1], О. Безручко О. [2], [3], М. Лазарук [9], С. Тримбача [12] та ін.

Друга половина 1950-х – перша половина 1960-х рр., період в історії СРСР після смерті Й. Сталіна, відзначений суспільно-політичними та культурними змінами, які здобули в історії неофіційну публіцистичну назву періоду «Хрущовської відлиги». Вислів «відлига» походить від назви повісті Іллі Еренбурга. Поняття «Хрущовська відлига» пов'язане з перебуванням на посту першого секретаря ЦК КПРС Микити